

क्रांतकर्ती
मुलीची डायरी
विजया कप्तान

डायरी शाळकरी मुलीची!

मला वाटतं १९९०सालवा तो सप्टेंबर महिना असावा. मराठी साहित्यक्षेत्रात पुनःप्रदेश करावा की नाही, ही द्विधा संपूर्ण मी ती तुटलेली नाळ जोडू लागले होते. महाराष्ट्र टाइम्स, सकाळ आणि स्त्री मासिकात मोजके लेख प्रकाशित झाले होते. त्यांना याचकांचा प्रतिसाद मिळाल्यानं, ॲगस्ट महिन्यापासून मी स्त्री मासिकात 'व्यथा व्यक्त होताना' हे सदर सुरु केलं आणि माझं बडोद्यास जाणं झालं. अम्मा (आई) आता थकली होती. खूप वृद्ध नसली तरी स्वातंत्र्यपूर्व काळात स्वातंत्र्यासाठी य नंतर आम्हा भावंडांची उस्तवारी करण्यात तिनं जीवनभर कष्ट उपसले होते. म्हणून ती थकली असली तरी चहेरा तृप्त आणि प्रसन्न!

"वाचलं बरं का तुऱ्ण! छान वाटलं!" तोंडभर हसत ती म्हणाली. बोलता बोलता तिनं तिची लोखंडाची पेटी - द्रंक उघडली. त्या द्रंकेत तिच्या मते महत्वाच्या पण आम्हा सर्वाच्या मते 'फालतू - काहीतरीच' ठरणाऱ्या वस्तू असत. म्हणून आम्ही त्या पेटीकडे तुर्लक्ष करत असू. तीच कधी तरी पेटी उघडून आम्हाला त्यातलं काही दाखवत असे. त्या द्रंकेतून दोन जुन्या वह्या काढून तिनं माझ्यासमोर धरल्या. "आठवत? अण्णा आणि काका, 'दिसामाजी काहीतरी ते लिहावे,' असं तुला सांगत."ती म्हणाली, "तू बरीक लक्ष द्यायची नाहीस! पण तू नववीत असताना विनोबा भावे बडोद्यास आले. त्यांच्या भेटीनंतर तू लिहू लागलीस. नियमानं नव्हे तरी मॅट्रिकला येईतो, त्या दिड-दोन वर्षात बरेचदा एक-दोन पानं लिहिलिस तू! त्या वह्या मी आजवर संभाळल्या! काय जाण, माझे किती दिवस उरलेत आता! म्हणून म्हटलं त्या तुला सोपाव्यात!"

तिनं त्या वह्या संभाळणंच मला पटलं नाही. त्या घेऊन मी काय करायचं, तेही मला कळेना. म्हणून मी आईवर तण्ठण्णयाचा जन्मसिद्ध हक्क गाजवला, "तुझ्या मुलीच्या वह्या मला काय करायच्यायत? रद्दीत टाकायचं ते संभाळायचा खटाटोप तू केलासच कशाला? उगीच फालतूपणा!"

पण ती माझीच आई! मला झापण्याचा हक्क नेमस्तपणे गाजवणारी!

"माझी मुलगी ती तुझी कुणी नाही वाटतं?" तिनं डोळे वटारले, "विजू कप्तानच्या खांद्यावर उभी आहेस तू; हे विसरू नकोस. महाराष्ट्र टाइम्समध्ये तुझा लेख वाचला आणि मला या वह्या आठवल्या. वाचाच्याशा वाटल्या! काय सांगावं, आता रद्दीत टाकायचं म्हणालीस तरी पुढं-मार्ग शाळकरी पोरीचं हे लिखाण तुला वाचावसं वाटेल! तुझ्या घराला या वह्यांचा भार झेपणार नाहीय का?"

वाद संपवायला मी वह्या बँगेत टाकल्या. कामांच्या धुमश्चक्रीत त्या रद्दीत टाकायच्या राह्यल्या. काही दिवसातच तिची मरणपथरी पडली. पाच डिसेंबरला ती 'गेलीच'. म्हणून रद्दीत टाकायच्या राहिलेल्या या वह्या, नंतर मी तिची आठवण समजून जपल्या, जपल्या असं आपलं म्हणायचं! प्रपंचाच्या पीक इर्यासमध्ये त्या उघडायला मला कधी वेळ मिळाला नव्हता! तरी आईची आठवण म्हणून पृथ्वीमोलाची इस्टेट असावी तशी बदलीच्या सत्रात त्या वह्या माझ्यासंगे घरं बदलत राह्यल्या; हे बरीक खरं!

कामाच्या रामरगाड्यात दिवस सूंसाट वेगानं पळत होते. मुलांची शिक्षणं, फॅमिली काउन्सेलिंगच्या लष्करच्या भाकन्या, नोकरी, लेखन... चोवीस तासात देह तीस तासांचं काम निपटायचा अट्टाहास करत होता. काळाच्या ओघात मी दोन गोड दौहित्रांची आजी झाले आणि अचानक देशातून उचलबांगडी झाली. कॅनडाच्या नव्या भूमीवर पाय रोवण्यात संघर्ष होताच; तरी इतर कामाचा धबडका संपल्यात जमा झाला. वेगावान जीवन संथ झाल्यानं, फावल्या वेळात पसारा आवरण्याचं निमित्त करून तो वाढवायचा नव्या छंद जडला. वडील 'गेल्यावर' अशीच मी माझ्याभोवती कपाटातील पसाऱ्याची गौर मांडली आणि या वह्या नजरेत भरल्या. क्षणार्धात 'बाळपणीचा काळ सुखाचा' नजरेसमोर तरळला. पसाऱ्याचं भान सुटलं, फतकल मारल्या अवस्थेत मी तिथंच वह्या वाचू लागले. षोडशीचं ते लिखाण वाचत असताना, मनाची कशी आणि का उलधाल होत होती, ते सांगता येण अशक्यच!

भावांच्या भरतीला ओहोटी लागण्यापूर्वी आशा आली. आशा म्हणजे कॅनडात भेटलेली वाचनप्रेमी गुजराती मैत्रीण! मराठी आवडीनं वाचवारी! म्हणून तिच्यासमक्ष ही आठवण जोजवणं अत्यंत स्वाभाविक होतं. तिनं आत्मीयतेनं त्या वह्या वाचण्याची इच्छा प्रगट केली. आडेयेडे घेण्याचं कारण नव्हतंच. ती गेली आणि पसारा न आवरता मी तो तसाच कपाटात दडपला. दुसऱ्या दिवशी ती वह्यांसकट हजर! 'शाळकरी पोरीची ही डायरी प्रकाशात यायला हवी.' ती गंभीरपणे म्हणाली तरी मला ते गंभीरपणे घ्यावसं वाटलं नाही. निदान ही जीर्ण पानं फाटून-तुटून जाण्यापूर्वी मी संगणकावर टाकावीत, असा तिच्या आग्रह होता. ते मी कबूल केलं. चार-पाच पानांवरचा मजकूर मी संगणकावर टाकळेतो, माझी भारतात जाण्याची वेळ झाली. सहजच ती पानं मी बँगेत टाकली आणि सनित्र श्री, दिनकर गांगल यांना वाचायला दिली. त्यांनी हे लिखाण जसं आहे तसं, म्हणजे संरक्षण न करता प्रकाशित व्हावं, असं मत व्यक्त केलं.

कॅनडास परतल्यावर, आशानं या वह्यांची खबरबात विचारली. गांगलांचं मत आणि हे लिखाण आहे तसं संगणकावर टाकण्याचा माझा विचार समजला आणि तिला बरं वाटलं. नंतर प्रत्येक भेटीत ती काम कुठवर आलं, हे विचारत असे. मी

उडवा-उडवी करत असे. हे काम सोंपं वाटलं तरी मला ते जमत नव्हत. माझ्या गुळमुळीत उत्तरांनी वैतागून एकदा ती स्पष्ट म्हणाली, "हे काम करायला वेळ खिलू नये, इतक्या काही तुऱ्ही बिझी नाही."

"खरंय गं, कानात व्यस्त वा व्यग्र नाहीय मी!" मी समरऱ्या ओठी आणली, "होतं काय की विजू कप्तानचे शब्द स्मिता भागवतला खूपदा भावडे वा 'थिमखडे बोल' वाटतात. तिचे हात संस्करण करायला शिवशिवू लागतात. लेखिकेची संमती न घेता लिखाणात फेरफार करण अनैतिक वाटत. परवानगी घेता येण शक्य नाही, कारण मी पोहोचू न शकण्याइतकी विजू कप्तान माझ्यापासून दूर निघून गेलीय. गांगल 'संस्करण न करता प्रकाशित कराव' असं म्हणाले. याचा अर्थ षोडशी विजूच्या सहजतेवर प्रौढ स्मिताने आक्रमण करू नये, असं त्यांना म्हणायचं असावं. ते योग्य वाटलं, तरी जमत मात्र नाहीय! म्हणून..."

शब्दांच्या पलिकडे जाऊन आशानं माझं म्हणणं समजून आणाऱ्या पटवूनही घेतलं. तिनंच मग तोड काढली. हे काम स्वतः न करता, मी तिला सोपावं, असं सुचवून ती म्हणाली, "मराठी आवडीन वाचत असले तरी लिखाणावर संस्कार करण्याची खुमखुमी यावी, इतकं माझं मराठीवर प्रभुत्व नाही. 'कॉपी टू कॉपी आणि मर्खेंटी टू मर्खेंटी' असं मी हे लिखाण सहज नकलू शकेन." मला ते पटलं, आनंदानं भी त्या वहा तिच्या सुपूर्दे केल्या.

आशा माझ्याहून खूप लहान! जीवनाच्या पीक इयर्सच्या सामना करणारी! जबाबदार्यांच्या धबडक्यातून वेळ काढून छंद जोपासणारी! म्हणजे हे काम झटपट करण शक्य नसणारी! तिच्यामां धोशा लावण्याचं मलाही कारण नव्हत. स्वाभाविकच हा विषय माझ्या मनाबाहेर गेला. तिच्या मनात मात्र विशेष योजना शिजत होती. याचा तिनं मला कधी वासही येऊ दिला नाही. २००४ साली नोव्हेंबर महिन्यात मी भारतभेटीस निघाले; तेहा मला या अनोख्या योजनेविषयी कळलं आणि मी सुखद आश्चर्यानं गुदमरले.

१९९६ साली माझ्या 'वनप्रवेश'च्या निमित्तानं माझ्या गुजराती चाहत्यांनी 'मातृभूमी सेवा ट्रस्ट' या बहुभाषिक प्रकाशनसंस्थेची निर्मिती केली. या निर्मितीत सिंहाचा सक्रिय वाटा असणाऱ्या श्री. संजय शाह यांच्यासमोर तिनं मनातील योजना माडली. एकसाप्टीचं औचित्य साधून सोळा वर्षांच्या वयाला केलेलं लिखाण प्रकाशित करावं, असं तिनं सुचवलं होतं. 'त्या' व्यापार, दोनशे-स्वादोनशे दिवसांचं लिखाण होतं. त्यातील एकसाप्ट दिवसांच्या निवडक लिखाणाचं संकलन करावं आणि या निमित्तानं मला नवं पुस्तक देण्याची विनंती करावी, हा तिच्या विचार संजय शाह यांना खूप भावला. त्यांनी मला फोन करून तसा प्रेमळ आग्रह धरला. भारताच्या या वारीत मी या योजनेचं सूतोयाच करावं आणि २००६ सालच्या पूर्वाधात ही योजना अंमलात आणावी, असं ते म्हणाले. या सोहळ्यास आपण जातीनं हजर राहू, असंही ते आपणहून म्हणाले. चाहत्यांच्या प्रेमाचं हे लोभस दर्शन, भावूक लेखकाचा उर भरून आणारंच!

तिन्हाइताच्या दृष्टिनं मी हे लिखाण वाचलं, तेहा मला जाणवलं की हे पुस्तक नसून विजया कप्तान नावाच्या शाळकरी मुलीची डायरी आहे. स्वतंत्र निर्मिती म्हणता येणार नाही अशी! सुजाण पालकांनी पाल्याच्या विकासासाठी केलेला डोळस प्रयास! पाल्याच्या जन्मदत्त क्षमतेस फुलवण्यासाठी त्यांनी केलेल्या धडपडीचं लोभस दर्शन! मुलीचा हात लिहिता करताना, त्यांनी तिच्यावर विषयाचं बंधन लादलेलं नाही. काही तरी तिलिहावे म्हणजे 'काहीतरीव' नव्हे, हे स्पष्ट करण्याची जबाबदारीही त्यांनी निभावलेली दिसते. कधी तरी मी लिहिलेलं हे लिखाण, आज मला माझं न वाटता, कप्तान कुटुंबानं केलेल्या डोळस संगोपनाची रसिद वाटते. या लिखाणातील विषयांचं वैविध्यही मला चकित करतं. बच्याच पानांवर आशयघन सुभाषित होती, त्यातील मोजक्या सुभाषितांचा आशानं यात समावेश केला. व्यक्तिमत्व विकासाच्या प्रक्रियेची चुणूक देणारी, अण्णा वा काकांचं भाष्य असलेली पान तिला अधिक महत्वाची वाटली. ममत्व दूर ठेवून, तिन्हाइताच्या दृष्टिनं मी जेव्हा हे लिखाण वाचलं, तेहा सतत शब्दबद्ध करता येऊ नये, अशी भावना अतीत बनलेल्या माझ्या वडील मंडळीसमक्ष मला नतमरत्तक करत राह्यली.

विकसनशील वयात साहित्याविषयी प्रेम निर्माण करण्यात आणि उत्तम वाचन करवून घेण्यात माझ्या पालकांप्रमाणे महाराणी हायस्कूलच्या उत्तम शिक्षकवर्गाचाही मोठा सहभाग आहे. केतकरबाई, जगताप सर, गुप्तेबाई उर्फ नलीनी मेहेंदले ही त्यातील महत्वाची नावं! पु.लं. प्रमाणे पूर्ण शालेय जीवनात 'चित्तले' मास्तर आमच्या पिढीच्या प्रारब्धात नव्हते. तरी बडोदे नावाच्या सुसंस्कृत नगरीनं, महाराणी हायस्कूल या उत्तम शाळेचं वरदान अवश्य दिलं. सुजाण शिक्षकवर्गानं 'मिळून' आम्हाला 'चित्तले मास्तर' ही संस्था नवकीच प्रदान केली. शालेय जीवनातील आठवणी जतन करणारी आमची स्मृतीमंजुषा त्या सर्वांनी विलक्षण समृद्ध केली, हे मला आवर्जून सांगावंसं वाटतं.

गुप्तेबाई नववीपासून - म्हणजे हे लिखाण घडत होतं त्या काळात मराठी शिकवत! निवंधांवर शिक्षकी शेन्यांसोबत त्या एखादी विधायक - प्रेरणादायक ओळ आवर्जून लिहित. माझ्याप्रमाणे पुढील आयुष्यात पदमजा फाटक (मोडक), सुषमा देशपांडे (शाळिग्राम) वगैरे अनेक विद्यार्थीनीना, पुढच्या आयुष्यात या ओळीचा सुपरिणाम जाणवला असेल, असं मला वाटतं.

निदान माझ्याबाबतीत मी म्हणेन की शालेय शिक्षण संपल्यावरही माझ्या जडणघडणीत, या दापत्याच्या प्रेरणेचा खास उल्लेख करावा, असा वाटा आहे; हे निर्विवाद! अजूनही लेखन-वाचनाच्या संदर्भात त्यांच्याशी चर्चा करणं मला आवडतं. काळाच्या ओघात वाहून न जाता आमचे संबंध अधिक घटू झाले, हे वास्तव अत्यंत सुखद! ग्रंथालीकडे वितरण असलेल्या पुस्तकांच्या प्रकाशनाचा समारोह बडोदास व्हायचा होता तेव्हा ग्रंथालीच्या पुस्तक-प्रदर्शनाचं उद्घाटन या दांपत्याच्या हस्ते व्हावं, असं भी सुचवलं होतं. ते नेमकेपणानं नेमक्यावेळी आठवून, या डायरीस त्यांच्यापैकी कुणाचे आशीर्वाद लाभणं शक्य असल्यास बघा, असं सुदेश हिंगलासपुरकर म्हणाले. स्वप्न साकार होतात ती सुजाण सुहदांच्या अशा क्रियाशील सूचनामुळंच, असं मला वाटतं. एकसष्टाच्या वर्षात पदार्पण करताना, गुप्तेबाईचा आशीर्वाद उपलब्ध असावा आणि अनौपचारिक पत्राच्या रूपानं प्राप्त व्हावा, या सुखास लोड नाही. जीवनाविषयी कृतज्ञता बाळगण्यास, हे एक कारणही मला पुरेसं वाटतं.

मी नववी आणि दहावीत शिकत असताना - म्हणजे सुमारे ४०-४५ वर्षांपूर्वी डायरी लिहित असे. ११वी यत्ता एस.एस.सी. असण्याचा तो काळ! आता अभ्यास करायला हवा, या बहाण्याखाली (कारण अभ्यास केल्याचं विशेष स्मरत नाही.) मी डायरी लिहिण सोडले. ते लिखाण इतक्या वर्षांनंतर प्रकाशित होईल, असं स्वप्नातही वाटलं नव्हतं. लेखनाच्या घटनेवर प्रदीर्घ काळाचं इतकं पाणी वाहून गेल्यावर ते प्रकाशित होण्याची ही घटना कदाचित एकमेव (निदान विरलघटना तरी) असावी, हा विचार मला रोमांचित करतो. आशा-संजयन या अनोख्या प्रकारच्या एकसष्टाच्या सोहळ्याचं मी कल्पनेतही न पाहिलेलं स्वप्न बधितलं. ते साकार करण्याची योजना आखली. अंतरीक्षात अम्माचा आत्मा हे सुख अनुभवत असेल, हा विचार मला हळवी करतो आणि थॉमस हार्डीच्या एका कवितेचं वेगळ्या अर्थानं स्मरण करवतो...

"Roses leave smell, when roses thrive,

Here is my work when I am alive,

Roses leave smell when shrunk and shed,

Here is my work when I am dead.

यातील my शब्दाच्या जागी you लिहून हेच मला आता माझ्या 'माय'साठी म्हणावंसं वाटतंय.

लेकीचा हात लिहिता करणारे माझे अण्णा व काका, व्हाया मायेनं जपणारी अम्मा, लिखाण आहे त्या अनघडपणे छापलं जावं, असा सल्ला देणारे श्री. दिनकर गांगल, ते संगणकावर नक्लून देणारी गुजू आशा पटेल, तिची योजना उच्चलून धरून नव्या पुस्तकाची मागणी करणारे श्री. संजय शाह, गुप्तेबाईकडे आशीर्वादाची मागणी करावी, हे सुचवणारे सुदेश, गुप्तेबाईच्या पत्रक्रूप आशीर्वाद आणि या लिखाणाला प्रकाश दाखवणारे प्रकाशक या सर्वांचा या पुस्तकाच्या निर्मितीत खरा वाटा आहे. या निर्मितीत माझा - स्मिता भागवतचा वाटा नसूनही, प्रस्तावनेचं काम मला सोपून आशा-संजय यांनी या कामात मला सहभागी करून घेतलं. हे ऋण न फिटणारं! या सर्वांच्या संदर्भात कृतज्ञता व्यक्त करायला माझ्यापाशी शब्द नाहीत. त्यांच्या त्रणात राहणं मला आवडतंय. या पुस्तकाच्या निर्मितीत मदतलप ठरलेल्या आणि उल्लेख न झालेल्या प्रत्येकाचे मनःपूर्वक आभार.

स्मिता भागवत.

smitacap@gmail.com

1-289-752-8885

आशीर्वाद.

प्रिय विजूस,

तुझ्या पुस्तकासाठी तू मला 'आशीर्वाद' पाठवायला सांगितलंस. आयुष्यातली परतीस वर्ष मी शिक्षिकेच्या पेशात होते. मी विषय द्यायचा आणि तुम्ही विद्यार्थिनीनी त्यावर निंबंध लिहायचा अशी सवय. आज उलट झालंय. तू दिलेल्या विषयावर मी लिहायचं. कठीणच आहे. शिवाय तुला ठाऊकच आहे, केवळ वय बाढल्यामुळे आशीर्वाद देण्याचा मोठेपणा प्राप्त होतो असं मला कधीच याटत नाही. 'मान्यान् मानव!' म्हणून या आशीर्वादाला शुभेच्छा म्हणू या.

विद्यार्थिनी आणि शिक्षिका यांचं नातं आई-लेकीसारखं असतं असं मला वाटतं. दोधींना एकमेकीबद्दल प्रेम वाटत असतं. आईसारखं शिक्षिकाही कधी कधी त्यांच्या भल्यासाठी (म्हणजे शिक्षिकेला तसं वाटतं.) त्यांना रागावते. पण जश्या मुली मोळ्या झाल्या की त्या आईच्या मैत्रीणी होतात, तशाच विद्यार्थिनीही. त्यांच्या स्वतःच्या प्रश्नांबद्दल, सामाजिक - राजकीय प्रश्नांबद्दल, साहित्यातील नवीन प्रवाहांबद्दल - नवीन प्रकाशित झालेल्या पुस्तकांबद्दल त्यांच्याशी अगदी मनमोकळ्या गण्या होतात. त्यामुळे विद्यार्थिनीकडून मिळाणारं प्रेम हा माझ्या आयुष्यातील अमोल ठेवा आहे. तुम्हा विद्यार्थिनीना मैत्रिणी म्हटल्यावर शुभेच्छा हा शब्दच जास्त योग्य आहे की नाही? चल तर नमनाला घडाभर तेल नको.

तुझ्या शालेय जीवनात तुला मी शिकवायला लागले ते ९ वीच्या वर्गांपासून. पुढे १०वी - ११वी पर्यंत. ९वीचं वर्ष एकमेकीना जाणून घेण्यात जायचं आणि ११ वीचं वर्ष बोर्डने नेमून दिलेला अभ्यासक्रम संपवायच्या घाईत. १० वीच्या वर्गात मात्र शिकवताना खनसुराद स्वातंत्र्य घेता येत असे. अभ्यासक्रमाच्या अनुषंगाने येणाऱ्या इतर अनेक गोष्टीबद्दल बोलता येत असे. कुसुमाग्रजांचे पृथ्वीचे प्रेमपीत शिकवताना बोरकरांच्या कवितासंग्रहातील सूर्याने पृथ्वीला पाठवलेले उत्तर किंवा आकाशवाणीवर ऐकलेली आकाशाचे शोकगीत ह्या कविता मी आवर्जून शिकवीत होते. पाठ्यपुस्तकातील वेच्यांच्या लेखकांची मूळ पुस्तकंही तुम्ही वाचावी असा आग्रह धरत असे. हे सर्व शाहाण्यासारखं शिकल्याबद्दल वर्षाच्या शेवटी इंग्रजी कांदंबन्यांपैकी

एखाद्या कांदंबरीचं कथानक पण तुम्हाला संगावं लागे. उद्देश एकच होता, तुम्ही निवळ परीक्षार्थी होऊ नाही. रसिकतेने साहित्याचा उपभोग घ्यावा आणि तुम्ही शिकण्यातलाही आनंद उपभोगावा. मी तुम्हाला अनेक चांगल्या कविता शिकवत होते. तुमची माणणी वाढत होती. तुमचे लुकलुकाणारे डोळे बघिततते की मला शिकवण्यातला आनंद मिळत असे आणि अशा तन्हेने विद्यार्थिनी शिक्षिकेचे नाते घटट विणले जात होते.

माझ्या विद्यार्थिनीपैकी काही विद्यार्थिनी फारच छान निबंध लिहीत. त्यांना अ-ब-क अशा ग्रेड्स देण्याएवजी तुमच्या लेखनात भावि लेखिकेची वीजं दिसतात, असल्या तन्हेची त्यांना प्रेरणा देणारी वाक्य लिहीत असे. कधी तरी चांगला निबंध लिहीलेल्या विद्यार्थिनीला तिचा निबंध वर्गासमोर वाचून दाखवायला पण संगत असे. योग्य वेळी केलेले कौतुक त्यांना पुढे जायला मदत करते यावर आजही माझा विश्वास आहे. चांगले लिहीण्याबद्दल आजही स्मरणात राहिल्या आहेत कालिन्दी लिमकर (ती कल्पना शुद्ध वैशाख या टोपण नावाने लिहीते.) निर्मला जोगळेकर, पुष्टा काणे (गोवंडे) शैला जोशी, अरुणा ताटे, ज्योत्स्ना मोङडकर, सुषमा शाळिग्राम, शोभा पंडित, राणी काळे, हेमा हर्षे आणि तू, पद्माजाचे शाळेतील लिखाण आठवत नाही, पण तिचे 'गर्भश्रीमंतीचे झाड' वाचल्यावर तिच्या खेळकर शैलीने ती एकदम लोकांची अत्यंत आवडती लेखिका झाली याचं मुळीच आश्चर्य वाटलं नाही. विनोदी लेखन करणारी पद्मजा गंभीर विषयांवर पण तितक्याच समर्थपणे लिहीते हे बधून अभिमान वाटतो तिचा. वरील सर्व विद्यार्थिनीची पुस्तके प्रसिद्ध झाली आहेत.

तुझं वैशिष्ट्य असं की लग्नानंतर अमदाबादला गेल्यावर तू गुजराती भाषा शिकलीस आणि भाषेवर प्रभुत्व मिळवून गुजराती साहित्यात भोलाची भर घातलीस. इतकेच नव्हे तर त्याबद्दल पारितोषिकंही मिळवलीस. मराठी भाषेत आत्तापर्यंत मला वाटतं तुझी दहा तरी पुस्तकं प्रसिद्ध झाली आहेत. यात कथा, कांदंबन्या, प्रवासवर्णने, व्यक्तीचित्र, रेकी हे आरोग्यविषयक पुस्तक असे अनेक प्रकार तू हाताळ्लेस. तुझी तीन अनुवादित पुस्तके पण प्रसिद्ध झाली आहेत. आणि त्यांना प्रतिसादही मिळाला आहे, दिनकर जोरीचे तू अनुवादित केलेले नवे पुस्तकही छान वाटले आणि ते योग्यवेळी प्रकाशितही झाले.

तुला आठवतं विजू? १९८० साली मी All India Democratic Women's Association च्या मद्रासमधील पहिल्या परिषदेहून परत आल्यावर आपण तेथे मंजूर झालेल्या हुंडविरोधी ठरावाबद्दल बोललो होतो. ज्या स्त्रीच्या मुलीचा बळी वरपक्षाच्या सतत होणाऱ्या मागण्यांपायी दिला गेला - जिला जिवंतपणी जाळले गेले ती स्त्री बळी गेलेल्या आफल्या मुलीच्या ताहुल्याला घेऊन या ठरावावर बोलत होती. - रडत होती - बोलत होती. तो ठराव इतका परिणामकारक ठरला की ती केस परिषदेने हाती घेतली. (ती दाबून टाकण्याचा खूप प्रयत्न झाल्यावरही परिषदेने शेवटपर्यंत ती नेटाने लढवली आणि पुढे आरोपीना शिक्षाही झाली.) त्या संदर्भात मी तुला म्हटलं होतं, 'विजू निवळ कल्पितकथा (Fiction) तू लिहू नकोस. या स्त्रियांच्या दुःखाला वाचा फुटायला हवी.' त्यानंतर तू गुजरात समाचारमध्ये 'नारी तू नारायणी' आणि पुढे त्यांच्या बुधवारी प्रकाशित होणाऱ्या श्री नावाच्या साप्ताहिकात 'स्त्री स्वातंत्र्य सन्माननी वेदी पर...'!* ही स्त्री समस्याना वाचा फोडण्याच्या सदरांची मालिका लिहीलीस. या मालिका खूप लोकप्रिय झाल्या. कारण स्त्रियांवर होणाऱ्या अन्यायाची फक्त स्त्रियांनाच नव्हे तर पुरुषांनाही जाणीव करून देण्यास त्या यशस्वी ठरल्या. मागच्या वर्षी जवाहरलाल युनिव्हर्सिटीमधील एका विद्यार्थिनीची चारच ओळींची अत्यंत अर्थपूर्ण कविता वाचनात आली, ती लिहीण्याचा मोह होतो....

Most of the women
In most of the countries
Speak the same language
of silence!

त्यांच्या मूळ वेदनांना वाचा फुटायलाच हवी. अनेक स्त्री संस्था हे काम अविरत करतच आहेत. आपल्यावर होणारे अन्याय जेव्हा पिडीत गटाला जाणवू लागतात तेव्हा आपले अधिकार मिळवण्यासाठी पिडीत गटांची आंदोलनं सुरु होतात. जुनी सनातन घडी मोङडून (केशवसुतांनी म्हटल्याप्रमाणे 'जुने जाऊ द्या मरणालागुनी जाळूनी किंवा पुरुन टाका - सडत न एका ठायी टाका, खांद्यास चला खांदा भिडवूनी') सारा समाज ढवळून निघतो. स्थीर समाजात परंपरागत मार्गाना पर्याय नसतो

पण एकदा असा समाज ढवळला जाऊ लागला की पर्यायी मार्ग दिसू लागतात. तुझ्या मालिकेतील लेखांमुळे काही स्त्रियांना का होईना त्यांच्यावर होणारे अन्याय जाणवू लागले. त्यांच्या व्यथांना वाचा फोडून तू शक्य त्या समस्यांची सुखद उकल मिळवून देण्याचा तुझा खारोटीचा वाटा उचललास, याचा उल्लेख करताना, तुझी शिक्षिका म्हणून मला अभिमान वाटतो.

कै. वसंतराव कप्तानांनी आणि अणणांनी तुला 'दिसामाजी काही तरी ते लिहावे,' असे सांगितले. ह्या श्लोकाचा उत्तरार्थ आहे, 'प्रसंगी अखंडीत वाचीत जावे'. तू प्रसंगी अखंडित लिहितही राहिलीस. तुझं हे सातत्यानं लिहीण्याचं ब्रत पाहून म्हणावेसे वाटते, 'उतु नकोस मातृ नकोस, घेतला वसा टाकू नकोस' आणि साठा उत्तरांची ही कहाणी जेव्हा सफळ संपूर्ण होईल तेव्हा 'पाचा' उत्तरात आजच्या अनेक अनुत्तरीत प्रश्नांची उत्तरे सापडोत. तू एकसष्टाव्या वर्षात पदार्पण करत असताना, अशीच पुढे जा ही शुभेच्छा.

तुझी
नलूताई

फूट नोट :

*या चर्चेचा सविस्तर संदर्भ 'व्यथा व्यक्त होताना' या पुस्तकाच्या (ग्रंथाली) प्रस्तावनेत व 'वीत दूर आकाश' या पुस्तकाच्या (मोरया प्रकाशन, दु.आ. श्री प्रकाशन) 'के सरा सरा' या पहिल्या प्रकरणात आहे.